

Koloiz Zhanna Vasylyvna,

Kryvyi Rih Pedagogical Institute,

State Higher Education Establishment “Kryvyi Rih National University”

Ukrainian department manager, doctor of philological sciences, professor

Lytovchenko Iryna Oleksandrivna,

Kryvyi Rih Pedagogical Institute,

State Higher Education Establishment “Kryvyi Rih National University”

postgraduate student, the Faculty of Ukrainian Philology

Occasional formation as a means of expanding expressive and aesthetic features in poetic speech

Abstract: This article investigates the way artistic reality cognition stimulates the poetic means search in the world comprehension and the linguistic experiments contribution in poetic vocabulary renewal.

Keywords: poetic speech, occasionalism, occasional formation, word formation, expression, figurativeness.

Колоїз Жанна Василівна,

Криворізький педагогічний інститут

ДВНЗ “Криворізький національний університет”

завідувач кафедри української мови, доктор філологічних наук, професор

Литовченко Ірина Олександрівна,

Криворізький педагогічний інститут

ДВНЗ “Криворізький національний університет”

аспірант факультету української філології

Оказіональні утворення як засіб розширення експресивно-естетичних можливостей поетичного мовлення

Анотація: У статті йдеться про те, як художнє пізнання дійсності стимулює пошук мовно-поетичних засобів освоєння світу, а лінгвістичні експерименти зі словом сприяють оновленню поетичного лексику.

Ключові слова: поетичне мовлення, okazіоналізм, okazіональне утворення, словотворення, експресія, образність.

Творчість поетів виявляється не лише в опануванні ними нових тем, у пошуках нових віршованих форм, у змалюванні нових образів, але й у збагаченні поетичного мовлення індивідуально-авторськими, або okazіональними, лексемами, основне призначення яких – пробудити в читача образне мислення, відтворити в художній формі особливості навколишнього світу й самої людини. Okazіональні утворення по-новому передають розуміння світу, демонструють словотворчий потенціал мови, розширюють експресивно-естетичні можливості поетичного мовлення. І це цілком закономірно. Адже поетичне слово є особливим знаком, який відрізняється від інших, зокрема невербальних, тим, що завжди несе на собі «елементарний відбиток», образ того, що позначає.

Думку про поетичне слово як одиницю, що не тільки відображає об'єктивну дійсність, але й створює відповідний образ, висловлював ще О. Потебня, наголошуючи на первинності образного та вторинності безобразного значення в мові.

Образне значення є однією з необхідних і найважливіших умов поетичності як такої, воно виникає на основі різноманітних змін у слові, орієнтованому на художнє відтворення дійсності. Незважаючи на те, що поет послуговується загальнонародною мовою, його індивідуальне світосприйняття, психологія мовотворчості зумовлюють витворення особливого мовного світу, оскільки він мислить саме такими, а не іншими мовними структурами, викликаючи в уяві індивідуальні художні образи.

Розуміння поетичного мовлення як такого, що спрямоване на естетичне перетворення дійсності, є аксіомою. Для того, аби слово могло виконувати естетичну функцію, воно має набути особливого поетичного смислу. Звідси, відповідно, найрізноманітніші його трансформації в поетичному мовленні: збагачення смислу, ускладнення емоційно-оцінного характеру, відкриття нових образних можливостей. Концепція поетичного слова як семантично ускладненого, емотивно забарвленого й естетично збагаченого репрезентована в ряді праць зі стилістики та лінгвопоетики (В. Виноградов, В. Винокур, В. Григор'єв, В. Калашник, О. Потебня, Я. Славинський, Л. Ставицька та ін.).

Однак попри посилений інтерес мовознавців до питань так званої лінгвістичної поетики, залишається ще чимало нерозв'язаних проблем, зокрема й таких, які стосуються ідіолекту письменника, «власне індивідуалізуючих одиниць», насамперед okazіональних утворень. Скажімо, до сьогодні немає остаточної відповіді на питання: чому в поезії можливі такі слова, які з позиції логіки звичайної мови не мають смислу, але водночас не видаються нам випадковим набором звуків? А це означає, що ще чітко не визначена не тільки сутність «поетичної мови», але й принципи образного мовлення. Крім того, поетичне слово часто не безпосередньо відображає об'єктивну реальність, а створює картину суб'єктивного світу – внутрішнього духовного життя в усій його цілісності і повноті. «Зовнішня реальність, яка в мовному плані адекватна навколишній дійсності, що, у свою чергу, структурує зміст твору, – у поезії відходить на задній план <...> світ є лише приводом для думок і почуттів, які становлять зміст духовної реальності ліричного суб'єкта, особистості поета» [1].

Наша мета полягає в тому, аби на прикладі поетичного феномена Володимира Верховеня продемонструвати, як художнє пізнання дійсності стимулює пошук нових мовно-поетичних засобів освоєння світу, проаналізувати його експерименти зі словом, що пов'язуються передусім з оновленням традиційного поетичного лексикону.

Володимир Верховень – особистість непересічна. Його поезія – «це радше сон, ніж дійсність, радше гра словами, ніж велич дій» [2]. Збірка «Топитокуподзвін» є дещо незвичною і передовсім своєю мовою [3].

Світоглядна орієнтація митця відображена в моделюванні особливої лінгвальної дійсності, у формуванні індивідуалізованих мовних засобів. В. Верховень, як і багато інших письменників сучасності, усвідомивши себе як особистість і відчуваючи певну абсурдність сучасного світу, у якому суспільно-політичні перетворення спричинили глибинний переворот у літературі, кардинальні зміни естетичного світогляду, творення нового художнього мислення, нових форм і структур творчості, намагається «відокремитися від загалу», самотужки творити своє буття, знайти свій мікрокосмос. Свобода людини та свобода вибору сприяють його самовиявленню, самовираженню, надають сенсу його творчій діяльності. Словотворення – це той наріжний камінь, на якому будує свої витвори поет. «Воно зумовлюється не стільки потребами мови як знакової системи, скільки потребами художньої творчості, принципами світобачення письменника, особливостями індивідуально-авторської картини світу. У результаті цього смислового структури новотвору наповнюється в художньому тексті (і особливо – у поетичному тексті) авторським осмисленням дійсності, підпорядковується ідейно-художній спрямованості твору, вона часто збагачується різними переносними значеннями» [5].

Мові поетичного твору «протипоказаний шаблон». І саме продукування оказіоналізмів («нешаблонних слів»), яке пов'язується з «аномаліями», «відхиленнями від стандартизованості», «активізує глухонімі шари мови», виводить слова з автоматизму сприйняття [5]. А відтак, експериментуючи зі словом, поет навіть про буденні речі говорить по-новому, незвично, свіжо, оригінально. Наприклад: *Хмаронтаха темнолова / Журоперо далунить./ Шумовіттям піснеслово / пізносово дрімолить./ Один-окий низодолом / шляхоножить вічновтом. / Діогенить піснесолом / прісносолий рай-Содом. / В німозвуччі сонцезоро / сльозоросить кровозем, / Кобзаритья піснегоро / грізноокий душетрем* [3].

Образна і лексична багатовимірність, широка емоційна тональність його віршів свідчить про бажання вирватися зі звичного кола понять і уявлень. Він прагне підібрати таке слово, яке не лише найточніше, найкраще відображало б відповідну ідею, думку, а й мелодійно звучало б, створювало б зоровий образ. І це йому, безперечно, вдається. Віртуозно скомпоновані, оказіональні слова забезпечують не тільки лексичну, а й фонетичну виразність: повторення сонорних (*р, л, м*), свистячих (*с, з*) створює своєрідний звуковий акомпанемент змістові, сприяє ритмомелодиці вірша. Подібні контексти спрямовуються на індивідуалізацію вираження, унаслідок чого змінюється уявлення адресата про дійсність, виявляється естетичне ставлення до повідомлюваного. Автор залучає читача до творчого процесу, активізує його асоціативне мислення за допомогою «ігрового фактора», одного з чинників «психологічного акцентування». Наприклад: *Сонцесхода небокраїть / солов'їтья літорань. / Світобоже! Землерайть / хлібодум'я степолань. / Злотосписо тополіє / дзвонноспівний церквоспас / Українно боревіє борисфено-батькочас. / Грімколунь серцетривожі / здіймохвилить неботиш. / Дай нам десь, Всемудребоже, / волюб'я гостроніж! / Чревоточить зловороже / домовинна костосіч. / Дай нам десь, Вседобребоже, / силодуху навсевич! / Дитовиння безпороже / христорадить чужемов. / Дай нам десь, Всекріпчебоже, / розйорданить столубов!* [3].

Використовуючи загальномовні ресурси, В. Верховень установлює нові ієрархічні та асоціативно-сміслові зв'язки відповідно до задуму, естетичних ідеалів і художніх закономірностей, ілюструє яскраві приклади нескінченного процесу смислотворення, взаємопереходу від глобалізації до локалізації художньої ідеї.

Запропоновані комунікативно-прагматичні ситуації скеровані на індивідуалізацію вираження, унаслідок чого змінюється уявлення адресата про дійсність, виявляється естетичне ставлення до повідомлюваного. Маючи нестандартну форму вираження, будучи незвичними, непередбачуваними, малозрозумілими знаками, оказіональні утворення безпосередньо впливають на сам процес розуміння репрезентованої інформації, виступають регулятором психічної діяльності адресата, мобілізують його увагу, сконцентровуючи її на себе,

деавтоматизують і підвищують інтенсивність сприйняття, завдяки чому «добудовується» поетичний текст, заповнюються інформаційні лакуни і «білі плями» у його структурі.

Новаторство письменника виявляється не лише у творенні нових образів, а й у збагаченні поетичного лексикону оказіональними словами (у невеликій збірці їх 280 одиниць). Лінгвістичні експерименти поета продекларували авторське «Я», відкидання естетичних канонів і засвідчили його філологічне обдарування. Оказіоналізми В. Верховеня спродуковані здебільшого за моделями, наявними в мові, пояснюються закономірностями її розвитку; вони здебільшого зрозумілі читацькому загалові, створюють неповторну палітру віршів, викликаючи в уяві адресата найрізноманітніші асоціації, залежно від його життєвого досвіду. Наприклад: *Дубокриничить віколіт. / І шурхолисто людотии / крапоторує травоміж, / буквомече, мов камнез-під. / Сковородить невловосвіт, / яко душа – могилонад / Червонопташить світосад – / Варсавобожий заповіт* [3].

Однією з основних особливостей оказіональних утворень поета є те, що вони мають здебільшого композитний характер. Причому композитними є не тільки іменники (*словогроззя, вознехрестя, муравошлях, мальворужа, полинопил, шаблецьвіт, хмарохрам, ненашосин*), прикметники (*шаблерукий, столітминулий, сонцезагравний, серцекулий, досвіtrosий, шурхолистий*), але й прислівники (*столуко, сонцесходо, злotosписо, літорінно, царетронно, тонкосльозо, гарячодихо*), поодинокі дієприслівники і дієприкметники (*наповногрудивши, зоресіючи, царствоскутий*), численні дієслова (*звіробочити, небокраїти, здіймохвилити, чревоточити, царедворити, сторозіпнути, москвомріяти, морекровити, сльозояснити, відьмоворожити, хрестоцвяшити*).

Оказіональні композитні дієслова, що, як правило, не характерні для узуального словотворення, вирізняються високою продуктивністю. Їхня дериваційна база є досить строкатою, представлена різними моделями: «іменник+іменник» (*димосвічкувати, дубокриничити, пільмоночити*), «прикметник+іменник» (*сліпоочити, тиходівочити*), «іменник+дієслово» (*віришоплакати, маріємріятися, росозбити, свічкомарити, буквотекти, крапоторувати, світлинобачити*). Деякі з новотворів спродуковані за неuzuальними зразками (*нібицвяшити, зневіршитися, мертвонеднювати, над«і»крапкувати, розкущобезити*), подекуди містять нетранслітерні елементи (*sempermучитися, tiroжити* (пор.: *Semper tiro*)).

Таке індивідуально-авторське експериментування з мовним матеріалом зумовлюється не потребами мови як знакової системи, а потребами художньої творчості, принципами світобачення письменника, його естетичними настановами, створенням індивідуально-авторської картини світу. Проілюстровані оказіональні утворення сприяють конденсації змісту: для позначення певного поняття використовується не словосполучення, а слово, за допомогою якого письменник передає складні оцінні моменти, досягає образності. Це особливо важливо для поетичного мовлення, яке «підпорядковується вимогам розміру, рими тощо. У цих умовах нерідко окремі значення просто необхідно передати саме за допомогою одного цілісно оформленого слова. Новотвори такого типу не є простою семантичною єдністю різних основ, їх простою сумою. Ці якісно нові утворення, що відповідають потребам дотримуватися ідейно-художнього зображення поетичної думки. Можливості такого способу словотворення невичерпні, а слова, утворені таким чином, мають більшу експресивність, пізнавально-якісну силу, значну поняттєву й естетичну місткість» [5].

Творчий доробок Володимира Верховеня адресований не для масового читача. Його вірші спонукають до глибоких роздумів, оскільки кожен із них – це не стільки констатація якогось факту чи події, скільки розмірковування поета про сьогодення, історичне минуле, духовне зубожіння та втрату моральних цінностей. Оказіональні слова виражають поняття незвично, не зовсім зрозуміло, «трохи вивернуто». Вони засвідчують,

що їх автор творча особистість, яка робить акцент на потребі захисту людської індивідуальності, пошуку умов, що дали б змогу не загубитися в реальному світі, сприяли б розкриттю духовного потенціалу.

Характерною особливістю okazіоналізмів письменника є їхня складна структура і, відповідно, конденсація змісту. Будь-який okazіональний композит точніше, повніше характеризує об'єкт номінації, має значний образний потенціал, передаючи різноманітні відтінки оцінності. Нагромадження okazіоналізмів у невеликих за обсягом поетичних текстах стимулює активне сприйняття твору читачем, примушує мимоволі стежити за самим механізмом появи нового слова.

Список літератури:

1. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10-30 рр. ХХ ст. Київ, 2000. – С. 11.
2. Возняк Т. Текст та переклади. Харків, 1998. – С. 347.
3. Верховень В. Топитокуподзвін. Харків, 1996.
4. Сологуб Н. Мовний портрет Яра Славутича. Вінніпег, 1999. – С. 45.
5. Сологуб Н. Мовний портрет Яра Славутича. Вінніпег, 1999. – С.47–48.